

Cap. II

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Cercetarea arheologică în zona principalului monument istoric și de arhitectură - Biserica Episcopală din Roman, a început în anul 1998. Obiectivul primelor investigații arheologice l-a constituit obținerea unor date referitoare la descoperirea nivelului de construcție și de călcare, ale celor două mari edificii - Catedrala și Casa Venianim Costache, intrate într-un mare program de restaurare, atât la interior, cât și la exterior, precum și amenajarea spațiului adiacent dintre cele două obiective. Trebuie să amintesc faptul că ne aflăm în cea de a doua etapă de restaurare, inițiată de P.S. Eftimie Luca, Episcopul Romanului, prima realizată în anul 1980, când s-a spălat și refăcut pictura interioară a catedralei, moment ce a dat și două mari sinteze: una legată de istoricul Episcopiei Romanului, realizată de P.C. Pr. Scarlat Porcescu³⁹, unul din cei mai mari istorici, care s-au ocupat (după marele episcop Melchisedec Ștefănescu, autorul vestitei Cronici a Romanului și a Episcopiei de Roman, din sec. XIX) cu multă pasiune și devotament, de istoria acestei Episcopii, și a doua, semnată de istoricul de artă Marina Sabados⁴⁰, care, folosind prilejul restaurării picturii, a realizat o mare și splendidă sinteză a lucrărilor de artă religioasă ale acestui minunat monument. Sunt cele mai de seamă sinteze privitoare la Episcopia Romanului, care stau la îndemâna contemporanilor noștri, dornici de a cunoaște valoarea celui mai important monument de arhitectură, istoric și artistic din municipiul nostru.

Pentru a întregi prezentarea acestui impunător monument, în anul 2007, s-a adăugat un nou volum, de o importanță deosebită, care a avut ca temă, scoaterea la lumină a celor mai importante exemplare de carte veche și adnotări realizate atât pe aceste importante volume, cât și pe pereții interiori ai Catedralei, lucrare realizată de un bun cunoscător al acestui tip de însemnări, un fiu al orașului Roman, distinsul cercetător al Institutului de Lingvistică al Academiei Române, dl. Doru Mihăescu⁴¹.

Celor de mai sus trebuie să i se alăture, în mod obligatoriu, un program minuțios de cercetare arheologică, singura care lipsea din acest important program de punere în valoare a acestui minunat monument al Romanului și al Moldovei. Trebuie să subliniem faptul că, deși Episcopia Romanului este una din cele mai vechi instituții religioase din țară, apariția ei fiind legată de primii mușatini, niciunul din arheologii noștri nu a inclus în planul lui de cercetare acest obiectiv. Mai mult, până la apariția Muzeului de Istorie din Roman, în septembrie 1957, nici orașul Roman, de asemenea, unul din cele mai vechi orașe-târguri ale Moldovei, nu a constituit un obiectiv al arheologilor. Abia de câțiva ani, în 1964, la inițiativa noastră, au fost întreprinse primele săpături, descoperindu-se urmele cetății de pământ și lemn, construită, probabil, de Petru Mușat sau Roman I Mușat, care, la 30 martie 1392, se intitula, de aici, din Roman „domn al Țării Moldovei, de la munte la țărnul mării”. Era momentul constituirii Moldovei în granițele ei firești. Cu câțiva ani mai înainte, în 1959, se realizau primele cercetări arheologice sistematice la Cetatea Nouă a Romanului, conduse de autorul acestor rânduri⁴². Mai târziu, în anii 1965-1967, aceste cercetări au continuat sub conducerea

³⁹Ibidem, Roman, 1984

⁴⁰Marina Ileana Sabados - Catedrala Episcopiei Romanului, Roman, 1990

⁴¹Mihăescu Doru - Episcopia Romanului - 600 de ani de istorie, Editura Academiei Române, Buc., 2007

⁴²V. Ursachi - Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman, Carpica, I, 1968, p. 156, fig. 33,

distinșilor arheologi medievaliști – Prof. Dr. Mircea D. Matei și Dr. Lucian Chițescu⁴³. Cu prilejul cercetărilor din Cetatea de pământ au fost realizate și câteva sondaje arheologice în grădina Episcopiei, descoperindu-se traseul șanțului de apărare al orașului (Fig. 1).

În ultima vreme, 1997-2000, semnalăm un bogat program de restaurare în cadrul Eparhiei Romanului. Printre cele mai importante obiective ale acestui program se numără Casa Venianim Costachi, una din cele mai vechi și valoroase edificii laice păstrate până acum în orașul nostru și printre puținele din Moldova, care, în urma restaurării și-a recăpătat adevărata față a unei construcții din sec. XVIII și Catedrala Episcopală. În acest context, pentru prima dată în istoria restaurărilor din zona Romanului, intervine cercetarea arheologică, absolut necesară oricărei intervenții, atât pentru obținerea nivelului de construcție, cât și a celui de călcare a monumentului, precum și pentru obținerea unor date legate de stratigrafia locului sau gradul de rezistență ori de sistemul de construcții al fundațiilor, la care s-a angajat Muzeul de Istorie din Roman.

Este bine cunoscut faptul că înainte de monumentul construit de Petru Rareș la Roman a existat o altă biserică, făcută probabil de Roman I Mușat sau un alt înaintaș, care a devenit necropolă domnească prin înmormântarea în ea a soției acestuia, respectiv mama domnitorului Alexandru cel Bun - Anastasia Doamna. Nici unul din documentele vremii nu consemnează locul unde se află această biserică și nici dacă Petru Rareș construia biserica pe fundațiile celei vechi, pe același loc sau în altă zonă. Toate acestea, numai arheologia le mai poate descifra, prin sondaje efectuate în diverse locuri, sondaje cu atât mai necesare, cu cât aflarea locului vechii biserici constituia și cunoașterea primului sediu al Episcopiei, înființată de Alexandru cel Bun.

Primul sondaj a fost efectuat de noi în anul 1998 perpendicular pe clădirea cunoscută sub numele de Casa Veniamin Costachi, care aparține sec. XVIII, fiind atribuită acestui episcop, care a păstorit la Roman între anii 1796 și 1802. Inscripția în limba slavonă de pe peretele nordic al construcției, în versuri, a fost, de asemenea, atribuită lui Venianim Costachi.

Pornind, așadar, de la o regretabilă lipsă de informații privitoare la începuturile activității bisericești la Roman, mai precis a lipsei datelor referitoare la primele edificii religioase existente aici, salutăm inițiativa apelării la serviciile cercetărilor arheologice, care sunt singurele ce mai pot aduce noutăți în această privință. În acest sens, remarcăm hotărârea Prea Sfințitului Episcop Eftimie Luca, care este primul dintre ierarhii acestei Episcopii ce apelează la arheologie în descifrarea unor necunoscute ale istoriei acestor locuri.

Biserica Episcopală, ctitorie a domnitorului Petru Rareș, a cunoscut în decursul istoriei sale mai multe intervenții, impuse fie de acțiunea timpului asupra zidurilor, fie din pricina unor cataclisme naturale, ca de pildă cele câteva cutremure, care au impus efectuarea unor consolidări sau reparații. Nici una din ele nu a avut ca intenție cunoașterea istoriei locului pe care s-a construit biserica și, mai mult, nu a încercat să răspundă la întrebarea: unde a fost vechea biserică ridicată de Roman I Mușat și Alexandru cel Bun, mai precis, vechea catedrală a Episcopiei Romanului, căreia marele Ștefan i-a dăruit două clopote ce se mai păstrează și astăzi în turnul de la intrare.

Așadar, este firesc să ne punem întrebarea, unde a fost clădită această biserică ale cărei urme trebuie să existe în acest spațiu, bine delimitat al Episcopiei, mai ales că era, sigur, construită din piatră și cărămidă, așa cum erau toate bisericile epocii, care erau pictate,

⁴³Mircea D. Matei, Lucian Chițescu - Problèmes historiques concernant la forteresse du tems de Musatin et l'établissement urbaine de Roman, Dacia, N.S. X, 1966, pp. 298-307; L. Chițescu - Ceramica stampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova, în SCIV, 15, 3, 1964, p. 411 și urm; Mircea D. Matei și L. Chițescu, - Probleme istorice în legătură cu fortificația și așezarea mușatină orășenească de la Roman, Studii și Materiale de muzeografie și istorie militară, I, 1968, pp. 51-52; L. Chițescu, - Cu privire la tehnica de construcție a Cetății Noi, SCIV, 2, 1966; Idem, - Cercetările arheologice în Cetatea Nouă a Romanului și Cetatea Crăciuna, în Materiale și Cercetări de arheologie, IX, 19

deoarece Alexandru cel Bun, după cum ne dovedește o „carte” domnească din perioada anilor 1414-1419, a plătit doi zugravi, Nichita și Dobre, care să o picteze, aici fiind înmormântată mama sa, Anastasia Doamna, soția domnitorului Roman I Mușat, cel ce pentru prima dată în istoria Moldovei se intitula aici, la Roman „singur stăpânitor al Moldovei de la munte până la țărnul mării”.

Săpăturile efectuate de noi au avut în vedere un spațiu delimitat de cele două edificii - Biserica Episcopală și Casa Venianim Costachi. Ele au constat în săparea a două secțiuni, perpendiculare pe cele două clădiri, cu scopul de a cunoaște nivelurile de construcție, de călcare și sistemul de construcție al temeliiilor. Cercetările întreprinse au adus primele date referitoare la istoria locului. Astfel, am putut obține numeroase date care dovedesc existența în acest spațiu a unui cimitir din sec. XIV-XVII, din care s-au cercetat peste 30 de morminte, dispuse în șiruri, deci ordonat, la mică adâncime față de nivelul de călcare al epocii, situație normală pentru epoca respectivă când nu erau restricții privind adâncimea la care se îngropau morții. Existența acestui cimitir ne indică și faptul că biserica nu era prea departe, știind că în epoca medievală cimitirele erau în jurul bisericilor. Totuși, acest lucru nu ne-a dat o informație precisă privitoare la zona în care ar trebui să mai sondăm pentru a da de urmele acestei vechi biserici. Este posibil ca ea să se afle în interiorul catedralei de astăzi, ceea ce impune mai multe sondaje în acest spațiu, imposibil de realizat acum, deoarece restaurarea picturii interioare este terminată, sau investigarea spațiului din partea de Nord a edificiului, care ne-ar putea aduce noi elemente legate de această enigmă ce va trebui descifrată.

Săpăturile noastre au adus, însă, și alte noutăți legate de existența unor construcții civile prezente în acest spațiu în secolele XVII și XVIII până la actualul edificiu, una din cele mai vechi construcții laice din orașul Roman - Casa Venianim Costachi și beciul realizat sub această casă, odată cu ea, care a dat naștere unei frumoase legende pe care o vehiculează și astăzi mulți româșcani, privitoare la existența unui tunel între Episcopie și Cetatea Nouă a Romanului de la Gâdiniți, ctitorie a domnitorului Ștefan cel Mare și Sfânt. Datarea cu precizie a acestui beci constituie, dacă mai era nevoie, spulberarea acestei legende care deși este frumoasă și mai ales misterioasă, nu este conformă cu adevărul istoric.

Supravegherea săpăturilor efectuate de constructori pentru îngroparea cablurilor legate de paratrăsnet precum și temelia aghiasmatarului care s-a construit, au adus și alte noutăți. Este vorba de existența cimitirului deja amintit și în partea sud - vestică a catedralei unde s-au dezvelit câteva morminte, la două din ele descoperindu-se monede din sec. XVII, care demonstrează că cimitirul a continuat să existe și după construirea acestei biserici. De asemenea, în partea de S, în dreptul vestimântăriei, la circa 4 m., s-a dat peste un zid, iar în partea de nord, în dreptul absidei altarului și a contrafortului de la V de naos încă două ziduri, care, deocamdată, nu pot fi legate de o construcție anume. Rămâne ca în viitor să se practice alte câteva sondaje, care să lămurească ansamblul din care fac parte, precum și datarea lor. Viitoarele cercetări arheologice în spațiul nordic al Catedralei vor aduce, desigur, noi și importante date referitoare la istoria acestor locuri, eventual noi dovezi privind locuirea acestei zone într-o perioadă mai veche decât o arată documentele scrise. Nici una din presupunerile de existență a unei așezări mai vechi de sfârșitul sec. al XIV-lea (perioada Petru I Mușat și Roman I) nu are o confirmare arheologică, singura care poate spune ceva sigur, dacă a existat o locuire mai veche. Ultimele materiale arheologice descoperite pe teritoriul orașului nostru, înainte de sec. al XIV-lea, aparțin sec. VI-VII d.Chr.

Sondajul efectuat la temelia Turnului de la intrare a demonstrat, de asemenea, existența unor construcții anterioare secolului al XVIII, când a fost ridicată această construcție. Acest lucru demonstrează că noile cercetări încă mai pot aduce multe noutăți privitoare la evoluția acestui centru episcopal, noutăți care vor întregi o cunoaștere istorică mult mai completă a acestui centru religios, cu o mare însemnătate în viața locuitorilor acestei zone.

În acest context trebuie să amintesc faptul că am primit un deosebit de valoros sprijin din partea muzeografului Episcopiei Romanului, maica Mihaela Isachie, care a fost în permanență în preajma tuturor lucrărilor de restaurare sau a săpăturilor legate de aceste lucrări, semnalându-ne cu promptitudine, atât apariția unor piese arheologice, cât și atacarea prin săpături a unor suprafețe din jurul acestor obiective. Mulțumim și pe această cale pentru valorosul sprijin acordat pe tot parcursul restaurărilor la cele două obiective, cât și în timpul săpăturilor noastre sistematice.

În anul 1998 am efectuat un prim sondaj arheologic, care consta dintr-o secțiune ce viza obținerea nivelului de construcție și de călcare la Casa Venianim Costachi. Pentru aceasta am trasat secțiunea perpendicular pe fațada acestei clădiri, în zona primei uși din partea de E a imobilului, pe care am notat-o cu SI-1998

În anul următor, 1999, am efectuat cea de a doua secțiune, care avea ca principal obiectiv obținerea unei situații similare, respectiv nivelul de construcție și de călcare al Bisericii Episcopale, notată de noi cu SII-1999. Această secțiune a fost prelungită până în zidurile Casei Venianim Costachi, surprinzând în acest fel întreg spațiul dintre cele două edificii, mai mult, descoperindu-se și gârliciul-intrare în beciul adiacent, construit la sfârșitul sec. XVIII. Între ele am surprins și cimitirul din jurul Bisericii.

După aceste două secțiuni, care ne-au dat rezultate deosebit de concludente și interesante, din punctul de vedere al obiectivelor noastre de cercetare, a urmat în anul următor-2000-un mic sondaj la temelia de S a Turnului Clopotniță, construit în prima fază, în sec. XVIII. Secțiunea practică a avut lungimea de 3 m. și lățimea de 1,5 m. notată SIII, care ne-a oferit și pentru acest obiectiv unele date referitoare la nivelul de construcție și de călcare.

Între timp, speram la posibilitatea de a realiza câteva sondaje în interiorul Catedralei, întrucât era vorba de un sistem de încălzire prin pardoseală, ceea ce constituie un bun motiv de a efectua câteva săpături, chiar după terminarea restaurării și curățirii picturii interioare, impuse de necesitatea de a se îngropa mai multe țevi pentru încălzire, care necesitau spargerea pavajului interior. Nu am avut acest noroc deoarece Ministerul Culturii și Cultelor nu a mai suplimentat suma pentru realizarea acestui obiectiv. În acest fel s-a ratat, poate, singura ocazie de a se realiza o cercetare în interiorul bisericii, mai ales că investigațiile ulterioare din exterior au adus interesante noutăți în legătură cu construcția primului lăcaș de cult, realizat în vremea lui Roman I Mușat sau Alexandru cel Bun, la sfârșitul sec XIV sau începutul sec. al XV-lea. Majoritatea noilor descoperiri vor impune necesitatea unor asemenea săpături într-un viitor, poate, foarte apropiat.

Realizarea unor săpături legate de restaurarea obiectivelor amintite, precum și instalarea unui paratrăsnet pe turla Bisericii au permis descoperirea unor fragmente de ziduri sau morminte în jurul edificiului, care au fost cu promptitudine semnalate de către maica Mihaela. Acestea au dus la hotărârea P.S. Episcop Eftimie Luca, să permită realizarea unor sondaje arheologice în partea de N a Catedralei, mai ales că aici a ieșit la iveală un fragment de zid, care îmi dădea speranța că am descoperit biserica din sec. XIV.

Cum astâmpărul unui arheolog nu se oprește până nu găsește o explicație la tot ceea ce întâmplător se descoperă, am intervenit la conducerea Primăriei Romanului și la bunăvoința P.S. Episcop Eftimie care mi-au pus la dispoziție sumele necesare pentru începerea unor investigații arheologice și în partea de N a Catedralei. Aceasta se întâmpla în anul 2003, când Dl. Primar Ing. Dan Ioan Cărpșor a pus la dispoziția Muzeului din Roman suma de 50.000.000 lei pentru continuarea cercetărilor. Acest lucru s-a repetat și în anul următor 2004, când am avut și un sprijin material din partea P.S. Episcop Eftimie. De multe ori am fost vizitat, pe șantier, de P.S. Ioachim Băcăuanul, care se interesa de mersul lucrărilor și de noile descoperiri, asigurându-ne de tot sprijinul, dorindu-ne succese în munca noastră. Cercetările din acești doi ani - 2003 și 2004 au adus importante noutăți legate de construcția veche, din

sec. XIV, precum și noi date privitoare la unele construcții din veacurile XV-XVIII, inclusiv întinderea cimitirului din aceeași perioadă (Fig. 2).

Secțiunile practicate în anii 2003 și 2004 nu au mai ținut seama de cele anterioare, în ceea ce privește notarea lor, datorită faptului că între anii 2000 și 2003 au mai fost semnalate câteva intervenții, care nu au aparținut arheologilor. În acest fel au fost notate câteva prezențe în șanțul care înconjoară Catedrala, pentru instalarea paratrăsnetului, precum și săpăturile pentru amenajarea aghiasmatarului (care nu este altceva decât instalarea acoperișului vechi al Catedralei, înlocuit acum cu unul în stil ștefanian), unde s-au descoperit fragmente de ziduri sau morminte. În acest context, pentru o înțelegere mai ușoară a programului de cercetare arheologică, s-a întocmit o nouă numerotare a secțiunilor, pe care o introducem la sfârșitul volumului.

Pentru campania arheologică din anul 2003, cele cinci intervenții au fost notate - SI/2003; SII/2003; Caseta I; Caseta II și Caseta Gropii cu tencuială. Ele reprezentând secțiunea I din zona absidei laterale nordice, inclusiv o parte din al doilea contrafort - SI; Caseta I-în partea de V a contrafortului II din aceeași zonă de Nord; Caseta III - în partea de NE a Catedralei, care cuprinde o parte din contrafortul I al absidei laterale, precum și o parte a curburii de NE a absidei altarului; SII - secțiunea care pornește de la circa 4 m. de Catedrală, din zona absidei laterale, în partea de N, până la marginea cimitirului din sec. XIV-XVII și Caseta Gropii cu frescă, în capătul de NV a secțiunii II, la circa 30 m. de biserică.

În anul următor avea să se realizeze o nouă secțiune, în partea de V a Catedralei, care cuprinde și o parte din contrafortul de SV al pridvorului, notată de noi cu SI/2004, unde au fost surprinse mai multe morminte. Săpăturile s-au oprit aici, rămânând să se realizeze pentru viitor, o secțiune perpendiculară pe absida altarului în partea de Est și bine înțeles, câteva secțiuni interioare pentru determinarea grosimii temeliei bisericii din sec. XIV, descoperirea mormântului principal, al Doamnei Anastasia, soția domnitorului Roman I Mușat și mama lui Alexandru cel Bun, alte morminte, precum și compartimentarea internă a edificiului din această epocă. Pentru exterior, se impunea un program intens de cercetare a întregului spațiu, în vederea cunoașterii tuturor construcțiilor legate de Episcopie, din secolele XIV-XIX.

Ar fi păcat să ne mulțumim cu ceea ce s-a realizat până acum. Trebuie să avem în vedere că toate marile monumente religioase ale Moldovei au date aproape complete privind evoluția lor. Cu atât mai necesar pentru noi, cu cât posibilitățile de azi sunt mai mari, din toate punctele de vedere. Romanul, dar mai ales, Episcopia Romanului, merită acest efort.